

PROFESSOR K.QURAMBAEV'TIŇ ÁDEBIY BAYLANISLARDIŇ RAWAJLANIWINA QOSQAN ÚLESİ**Ametova Muxabbat Orazimbetovna – erkin izleniwshi**ametovamukhabbat625@gmail.com*Berdaq atındaǵı Qaraqalpaq mámleketlik universiteti***ВКЛАД В РАЗВИТИЕ ЛИТЕРАТУРНЫХ СВЯЗИ ПРОФЕССОРА К.КУРАМБАЕВА****Аметова Мухаббат Оразимбетовна – самостоятельный соискатель***Каракалпакский государственный университет имени Бердаха***PROFESSOR K. KURAMBAEV'S LITERARY RELATIONS CONTRIBUTION TO PROGRESS****Ametova Muxabbat Orazimbetovna – independent researcher***Karakalpak State University named after Berdakh***Tayanch so‘zlar:** adabiy aloqa, badiiy tarjima, monografiya, adabiy maktab, turkiy xalqlar adabiyoti.**Rezyume.** Maqolada taniqli o‘zbek olimi Q.Quramboyevning ijodiy yo‘li, turkiy xalqlar adabiy aloqalarida tutgan o‘rni va ilmiy asarlarining ahamiyati haqida so‘z boradi.**Ключевые слова:** литературная связь, художественный перевод, монография, литературная школа, литература тюркских народов.**Резюме.** В статье рассматривается творческий путь известного узбекского ученого К.Курамбаева, его роль в литературных связях тюркских народов и значение его научных трудов.**Key words:** literary communication, literary translation, monograph, literary school, literature of the Turkic peoples.**Summary.** The article discusses the creative path of the renowned Uzbek scholar K.Quramboyev, his role in the literary relations of the Turkic peoples, and the significance of his scientific works.

Kirisiw. Házirgi zaman dúnya ádebiyatınıwında jazba ádebiy janlardıń qáıplesiwi hám evolyuciyaıq rawajlanıwın liropetikalıq oylaw dárejesinde úyreniw principiniń ústemlik etiwı ádebiy processtıń milliy kórkem oylaw kontekstinde tutqan ornın belgilewge tiykar boldı. Etnomádeniy jaqtan bir-birine jaqın bolǵan xalıqlar ádebiyatınıń óz ara baylanısları hám tipologiyaıq uqsaslıǵın izertlew bárqulla ilimde aktualıqtı júzege keltirgeni hámımemizge belgili. Usı orında, etnikalıq kelip shıǵıwı, social-mádeniy rawajlanıwı, kórkem dástúrleri, turmıs tárizi, tili hám milliy qádiriyatlarında ulıwmalıq bolǵan xalıqlar ádebiyatınıń janrlar sistemasın tariyxıy-genetikalıq jaqtan ulıwmalıq tiykarǵa iye ekenligi tiykarlandı. Bul bolsa Oraylıq Aziyanıń Aralboyı etnomádeniy arealında erteden qońsı bolıp jasap kiyatırǵan ózbek, qaraqalpaq hám túrkmen xalıqlarınıń ádebiyatındaǵı qosıq formalarınń ráń-bárenligin ádebiy dástúrlardıń milliy ózine tán ekenligi, dóretiwshilerdiń poetikalıq sheberligi, óz ara ádebiy baylanıslar, kórkem awdarma hám kórkem tásir procesi kontekstinde izertlewdiń keń múmkinshiliklerin jaratadı. Usınday múmkinshilikler ádebiyatınıw iliminde hár bir ádebiyatshınıń ádebiyatı hár túrli aspekte izertlewine keń jol ashqanı belgili.

Xalqımızǵa belgili ádebiyatshı alım Karimbay Qurambaevtıń ómiri, dóretiwshiligi, ilimiy miynetlerine názer taslaǵanıwızda onıń xalıqlar arasındaǵı dostuwsıqanlıqtı, ádebiy baylanıs máselelerin úyreniw menen ádebiyatlar ortasındaǵı ádebiy tásir, ádebiy tipologiyaıq uqsaslıq, stadial-analogiyaıw ilimiy tiykarda tiykarlap, tuwsıqan túrkiy xalıqlar ádebiyatınıń máselelerin salıstırmalı ashıp beriw menen ádebiyatınıw ilimine kirip kelgeni kózge taslanadı. Sonıń menen birge professor K.Qurambaev ádebiy baylanıs máselesine tereń aralasıp, kórkem ádebiyatıń milliy hám internacional ruwxın júzege shıǵarıwǵa, dóretiwshilik tájiriyebeńiń birqansha máselelerine kóbirek itibar qarattı. Biz de usı maqalamızda professor K.Qurambaevtıń ilimiy dóretiwshilik miynetleri, alımınıń ádebiy baylanıs máselelerin rawajlandırıwdaǵı xızmetleri haqqında sóz etpekshimiz.

Temǵa baylanıshı ádebiyatlar. Marhum túrkmen alımı Axmet Mámmədov tuwsıqan xalıqlar ádebiyatında ádebiy baylanıs máseleleri haqqında sóz etkende, birinshi náwbette professor K.Qurambaevtıń atın tilge alıp, ol haqqında: “K.Qurambaev ádebiy baylanıs, ádebiyatınıw iliminiń, ádebiy sinnıń qaysı máseleleriniń aktual, úyreniliwi zárúr ekenligin jaqsı bileği. Qalaberse de, ol geybir ádebiyatshılar sıyaqlı ilimniń aldınan maqset etilgen kishkene bálentligine jetip, sonıń menen sheklengen joq. Onıń birinshi jumısı - kandidatlıq dissertaciyaıwı hám kitabı tereń praktikalıq áhmiyetke iye boldı. Biraq ol qáıplesti. Kóp oqıp, tájiriyebe topladı. Sonlıqtan, kem-kemnen ádebiy baylanıstıń “Nar túye” kárwan jolınıń jolın júrip, kúndelik táshwishlerin ádebiyatlarıń ádebiy baylanıs máselelerine baylanıstırdı” [2:155] – degen pikirlerdi aytqan edi. Haqıyqatında da, alım K.Qurambaev tuwsıqan xalıqlar ádebiyatınıń baylanısların hártárepleme izertlep, olardıń tipologiyaıwı hám milliy ózgesheliklerin ashıp beriwge háreket etip, ilimde ádebiy baylanıs tarawına sadıq boldı. Alım ádebiyatı, ayrıqsha túrkmen, ózbek, qaraqalpaq xalıqlarınıń ádebiy baylanıslarınıń máselelerin arnawlı izertlewı, onıń 1992-jılǵa “Инонациональный поэтический опыт и его роль в развитии национальных литератур. (На материале туркменской, узбекской и каркалпакской поэзии)” degen temadaǵı doktorlıq dissertaciyaıwı Ashxabatta jaqlawına sebep boldı.

Biraq, alımınıń ádebiy baylanıs máselelerine arnalǵan birinshi maqalaları ótken ásirdeń 60-jıllarında gazeta-jurnallarda jariq kórgen edi. Máselen, onıń túrkmen shayırları Kemineniń lirikası, túrkmen jazıwshısı Berdi Kerbabaev, Xıdar Deryaev, Reyimbay Sabirovlarıń dóretiwshiligi hám tuwsıqan xalıqlar ádebiyatı máselelerine arnalǵan ilimiy maqalaları Túrkmenistanda «Ádebiyat hám óner», «Muǵallimler gazetası», «Túrkmen dúnyası», «Tashawız xabarları», «Ashxabat keshesi», «Túrkmen ádebiyatı», «Túrkmen tili hám ádebiyatı», «Qaraqum» sıyaqlı gazeta hám jurnalarda jariyalanǵan edi. Sonıń menen birge alımınıń ózbek shayırları Alisher Nawayı, Aybek, jazıwshılar Ğafur Ğulam, Pirimqul Qadırov,

Abdulla Qadırıy hám t.b. dóretiwshiligi hám ádebiy baylanıs máseleleri, olardıń shıǵarmalarınń kórkem awdarmaları haqqındaǵı pikirleri bayan etilgen ózbek, rus, qaraqalpaq tillerinde jazılǵan ilimiy maqalaları, monografiyalıq jumısları oqıwshılar tárepinen jaqsı kútip alındı. Máselen, “Xıdır Deryaev” (1977), “Hamza hám qaraqalpaq ádebiy ortalığı” (1989), “Ǵafur Ǵulam hám ádebiy baylanıs” (Gulandam Qurambaeva menen birgelikte, 2006), “Ádebiy tásirde dóretiwshilik ózinshelikke” (2007), “Ádebiy process. Dóretiwshilik wazıypası. Ádebiy baylanıslar” (2009) sıyaqlı birqansha miynetlerin aytıp ótiwge boladı.

Professor K.Qurmabaevtıń qaraqalpaq ádebiyatı hám tuwısqan xalıqlar ádebiyatı máselelerine arnalǵan “Kewil-kewilden suw isher...” (1991) atlı monografiyalıq jumısı qaraqalpaq klassik shayırları Ótesh, Kúnxoja, Ájiniyaz, Berdaq hám de XX ásir qaraqalpaq dóretiwshilikleri Abbaz Dabılov, I.Yusupov, T.Qayıpbergenov, Sh.Seytov hám t.b. dóretiwshiligi hám tuwısqan xalıqlar ádebiy baylanıslarınıń tariyxıy tiykarların izertlewge arnalǵanı menen de qunlı. Bul monografiyada túrkmen hám qaraqalpaq ádebiy baylanısların izertlewde tiykarǵı úsh baǵdar tańlap alınǵan. Olardıń birinshisi «Ádebiy baylanıslardıń tariyxına názer», ekinshisi, «Maqtımqulı hám qaraqalpaq shayırları», úshinshisi, «Ádebiy baylanıslardıń jańa basqıshları». Alım bul kitapta ayırıqsha bir pikirge itibar bergenin aytıp ótiwimiz kerek. Ol da bolsa, «Türkmen-qaraqalpaq ádebiy baylanıslarınıń tariyxıy dárekleri haqqında sóz etkende, eń birinshi gezekte ullı shayır házireti Maqtımqulınıń shıǵarmalarınan baslaw kerek. Sebebi, ullı shayırdıń gumanistik ideyalar menen suwǵarılǵan qatarları, úgıt-násiyat motivleri menen tolıp-tasıp turǵan qosıqları, dáwirdiń social máselelerin mártlik penen ortaǵa alıp shıqqan poetikalıq miyrası endi kóp ásirlerden beri qaraqalpaq shayırlarınıń itibarın ózine tartıp keledi. Berdaq, Kúnxoja, Ájiniyaz, Ótesh sıyaqlı klassikalıq shayırlar Maqtımqulını ózlerine ustaz esaplap, onıń dóretiwshiligine úlken húrmet qaratıp, shayır shıǵarmalarındaǵı progressiv ideyalardı óz zamanlarına say rawajlandırǵan» [5:10] - dep, ádebiy baylanıslarda Maqtımqulı dóretiwshiliginiń ornın kórsetedi.

Durıs, alımınıń ádebiy baylanıs máseleleri boyınsha ilimiy-izertlewleriniń úlken bir tarawın júzege keltirgen ayırıqsha baǵdarlardan biri bul XVIII ásir túrkmen klassik shayırları Maqtımqulı Pıraǵınıń dóretiwshiligi hám tuwısqan xalıqlar ádebiyatı máseleleri bolıp tabıladı. Sebebi, joqarıda belgilep ótilgeni sıyaqlı túrkiy xalıqlar ádebiyatında Maqtımqulı júdá úlken abıray-itibarǵa hám húrmetke iye shayır bolıp, onıń dóretiwshiligi ádebiy baylanıslarda «kópiri» xızmetin atqaratuǵını hámimizge belgili. Sonıń ushın alım K.Qurambaev tuwısqan xalıqlar ádebiyatındaǵı forma hám mazmundaǵı óz ara uqsaslıq hám dástúrlerdı Alisher Nawayı, Maqtımqulı, Abay, Ájiniyaz, Berdaq, Furqat hám Andalıp lirikalıq miyrası misalında da jaqsı úyrenip Maqtımqulınıń dóretiwshiligine tán qásiyetlerdiń qaraqalpaq poeziyasında dawam etetuǵının «Maqtımqulı dástúrlerine sadıq» bolǵan I.Yusupov qosıqları misalında izertlegen izertlewinde bılay jazadı: «I.Yusupovtan keyin qaraqalpaq ádebiyatında Maqtımqulı jolında qosıq jazıw dástúрге aylandı. Házirgi qaraqalpaq poeziyasında Maqtımqulıǵa uqsatıp jazǵan shayırlar kóp. Olardıń kópshiligi tájiriyebeli qálemkeshler. Ayırımların tilge alıp ótemiz. T.Qabulovtıń «Maqtımqulıǵa múrját»,

U.Pirjanovtıń «Bolmas», J.Izbasqanovtıń «Bolmasa», Á.Ótepbergenovtıń «Bolar ma», Á.Ájiniyazovtıń «Bolar», U.Daniyarovtıń «Basladı», «Bolar sen» qosıqları Maqtımqulınıń poeziyasına húrmetiniń ózine tán tımsalı, ádebiy uqsaslıqqa jaqsı bir misal. Qosıqlarda Maqtımqulınıń qálemge alǵan temalarınń jańasha talqılawların kóremiz» [4:123]. Haqıyqatında da, Maqtımqulıdan danalıqqa iylengen hikmet ólshemdegi ózine tán ritmikalıq hawaz hám insan ruwxına tásir ushın qollanılǵan basqa da poetikalıq faktorlar kópshilik qálem iyelerin ózine tartadı.

Ullı shayır dóretiwshiligi haqqında sóz ete otırıp, alım bul pikirlewlerin bir jerge jámleydi hám 2012-jılda Tashkentte “Tafakkur” baspasında «Maqtımqulı - ilhám bulaǵı» atlı monografiyasın járiyalaydı. Bul monografiya haqqında professor Bahadır Karimov óziniń “Ilhám bulaǵı máwijleri” atlı maqalasın 2012-jılda “O‘zbekiston adabiyoti va san’ati” gazetasında járiyaladı. Maqalada monografiyanıń áhmiyeti hám onıń ózgesheliklerinen biri “Qurılısına göre bul kitap ózbek, túrkmen, qaraqalpaq ádebiy baylanıslarınıń sinkretik analizine arnalǵan hám usı tárepleri menen de ózine tán ózgeshelikti júzege shıǵaradı” [2] -dep, belgilenedi.

Bunnan keyin ilimpaz A.Pazılov ta (Қарақалпақстан жаслары газетасы. Нөкис, 2013. №49) óziniń “Maqtımqulınıń dóretiwshiligi hám ádebiy baylanıs haqqında” atlı maqalasında “Maqtımqulı – ilhám bulaǵı” kitabınıń ózbek, qaraqalpaq, túrkmen ádebiy baylanıslarınıń rawajlanıwındaǵı ornı hám áhmiyeti máselelerin sóz etedi.

Alımınıń “Maqtımqulı – ilhám bulaǵı” kitabında orın alǵan maqalalar óz gezeginde Túrkmenstan gazetalarında hám jurnallarında jarıq kórgen edi. Máselen, alımınıń “Maqtımqulı hám qaraqalpaq ádebiy ortalığı” (rus tilinde “Ashxabad” jurnalı, 1992, 7-san), “Qaraqalpaq ádebiyatında Maqtımqulınıń ádebiy dástúrleri” (“Türkmen tili hám ádebiyatı” jurnalı, 1992, 2-san), “Maqtımqulı hám qaraqalpaq shayırları” “Qaraqum” jurnalı 1992, 7-san) t.b.

Professor K.Qurambaevtıń “Maqtımqulı – ilhám bulaǵı” atlı kitabı 2013-jılda túrkmen alımı hám shayırları Axmet Mámmedov tárepinen túrkmen tiline kórkem awdarma islendi hám “Magtymgulı Garagalpagıstanda” atı menen oqıwshılarǵa inam etildi.

K.Qurambaev óziniń “Awdarma hám awdarma juwapkershiligi”, “Maqtımqulı – ilhám bulaǵı” sıyaqlı kitaplarında Maqtımqulınıń qosıqlarınıń ózbek tiline kórkem awdarmaları haqqında pikir júrgize otırıp, “Ózbekstanda Maqtımqulı shıǵarmaların kórkem awdarmalawǵa umtılıwlarıń az emes ekenin, biraq usı kúnge shekem shayır, jazıwshı, ádebiyatshı alım Jumanıyaz Sharipovtıń awdarmaları sıyaqlı jetik awdarmalarǵa dus kelmedik” [6:125] - degen pikirlerdi bildiredi. Sonday-aq, alım kórkem awdarmaların ayırımlarına sın kózqarasın da bildiredi. Máselen, ol ilimpaz M.Azimovtıń “Miynet hám sheberlik miywasi” atlı maqalasına óziniń sın kózkarasları menen juwap bergen orınlarında kózge taslanadı.

Belgili marhum alım Baxtiyar Nazarov “Awdarma hám awdarma juwapkershiligi” atlı kitabında jazǵan sóz basında usı waqtqa shekem kórkem awdarma menen baylanıslı ilimiy izertlewlerdiń az ekenin belgiley otırıp, bul máseleniń hesh waqt gónermeytuǵının jámáát itibarındaǵı júdá baslı másele ekenin aytadı hám bul haqqında professor K.Qurambaevtıń maqalalar toplamın óz aldına kitap kórinisinde baspadan shıǵarılıwı “máseleniń jańadan janlanǵanlıǵınıń súyinshisi” dep, joqarı bahalaydı. Usı

kózqarastan qarağanda Maqtımlulıtanıw alımıń kórkem awdarma jóninde jan kúydirip, haqıyqıy bildirgen pikirleri búgingi kúndegi ádebiyattanıw, ádebiy process, ádebiy baylanıslar ushın úlken áhmiyetke iye. Sonıń menen birge, bayan etilgen pikir-usınıslar kórinip turǵanı sıyaqlı, Maqtımqulınıń ózbek tilindegi awdarmaları házirgi ádebiy processte sın tarawında da itibardı ózine tartqanı hám onıń rawajlanıwına túrtki bolǵanı sózsiz.

Professor K.Qurambaevtıń keyingi shıqqan kitaplarınan jáne biri “Nawayınıń dóretywshilik bostanına ilhamlanıp” (Navoiyning ijod bostonidan ilhomlanib) atlı monografiyası ózbek tilinde 2021-jılda Tashkentte “O‘zbekiston” baspasınan jırıq kórdi. Onda avtor ullı ózbek klassikalıq shayırı Alisher Nawayınıń túrkiy xalıqlar ádebiyatında tutqan ornı hám onıń ádebiy baylanıslardı rawajlandırıwdaǵı úlesi, ádebiy tásir, shayır shıǵarmalarınń kórkem awdarmaları máselelerin keń túrde izertlegen. Kitapta ádebiy baylanıs máseleleri eki baǵdarda izertlenedi. Birinshisi, Alisher Nawayınıń túrkmen ádebiyatı menen baylanısı máseleleri bolsa, ekinshisi, Alisher Nawayınıń ádebiy dástúrleriniń qaraqalpaq ádebiyatında dawam ettiriliwi hám rawajlandırılıwı máseleleri úyreniledi. Sonıń menen birge kitapta zamanaǵóy ádebiyatlarda da Alisher Nawayınıń ádebiy dástúrleriniń dawam ettiriliwi hám rawajlandırılıwı haqqında da pikir júrgiziledi.

Juwmaq. Ulıwma alǵanda, túrkiy xalıqlar ádebiyatınıń ádebiy baylanısları ustaz shayırlar dóretken ádebiy miyras,

Ádebiyatlar

1. Karimov B. Ilhom chashmasi mavjlari. – Toshkent: «O‘zbekiston adabiyoti va sa’nati», 2012.
2. Mámmedow A. Üç edebiyatyń hyzmatynda. – Garagum žurnaly, 1999.
3. Qaraqalpaqstan jasları gazetası. – Nókis, 2013, №49.
4. Qurambaev K. Kewil- kewilden suw isher... – Nókis: «Qaraqalpaqstan», 1991.
5. Quramboyev K. Adabiy jarayon. Ijod mas’uliyati. Adabiy aloqalar. – Toshkent: «Cho‘lpon», 2009.
6. Quramboyev K. Maxtumquli – ilhom chashmasi. – Toshkent: «Taffakkur», 2012.

mektep boyınsha rawajlansa, ekinshi tárepten ádebiyattanıw ilimi arqalı ádebiyatshı alımlardıń ilimiy izertlewleri menen jetilisiwi, úshinshi tárepten kórkem awdarma máselesi ádebiy baylanıslardıń kárwan jolın alıs-alıs mánzillerge alıp baradı. Bul bolsa, ádebiy baylanıstıń kóp túrliligin belgileytuǵını hám memizge málim. Sonlıqtın, professor K.Qurambaevtıń ózbek, qaraqalpaq hám túrkmen ádebiy baylanısları jóninde alıp barǵan izertlewleri tiykarǵı úsh baǵdar: birinshisi, tuwısqan xalıqlar ádebiyatlarınıń tariyxıy tamirlarin anıqlaw, ekinshisi, ádebiy baylanıs máselelerinde Maqtımqulınıń ádebiy mektebiniń tutqan ornı hám xızmeti, úshinshisi, kórkem awdarma máseleleri ekeni kózge taslanadı.

Joqarıda keltirilgen miynetler professor K.Qurambaevtıń ómiri dawamında xalıqlar arasındaǵı dos-tuwısqanlıqtı bekkemlew, ádebiyatlar arasındaǵı baylanıstı rawajlandırıw jolında tınımsız izleniwleriniń nátiyjesinde dóretken ilimiy miynetleriniń jemisi edi. Bul kitaplar biziń házirgi kúnimizde Mámleketimiz rawajlanıwınıń kepili bolǵan jas áwladtı milliy qádiriyatlarımızǵa sadıqlıq ruwxında tárbiyalawda túrkiy xalıqlar ádebiy miyrası, ádebiy baylanıslar máselelerin biliwde oǵada áhmiyetli. Sonıń menen birge alımnıń ilimiy izertlewleri tiykarındaǵı nátiyjeler jas áwladtıń milliy-ruwxıy dúnya tanımın tereńlestiriwge, olardı watanǵa sadıq, dos-tuwısqanlıqtı qádirlaw, el mápin oylaytuǵın insan ruwxında tárbiyalawǵa da xızmet etedi.